

12 Mart Muhtırası'na Giden Yol ve Ara Rejimin İhdası: Pretoryanizm Tipolojisi Çerçevesinde Bir Değerlendirme

Kerem Yavaşca

Öz: 12 Mart Muhtırası çok partili dönemde Türkiye'de demokrasiyi kesintiye uğratan ikinci askeri müdahaledir. 27 Mayıs'ta yönetime el koyan askerlerin şekillendirdikleri rejimin arzu ettikleri ölçüde işlememesi, on bir yıl sonra askerlerin sivil yönetime tekrar müdahale etmesinin temel nedeni olmuştur. Ancak 12 Mart'ta gerçekleşen müdahale, şekil ve müdahalenin boyutu açısından 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen darbeden farklılıklar göstermektedir. Askerler, 27 Mayıs'ta iktidarı doğrudan ele alırken, 12 Mart 1971'de yerinden alma darbesi (displacement coup) geçekleşmiştir. Yani mevcut hükümet istifaya zorlanarak, yerine askerlerin güdümünde hareket eden yeni bir sivil hükümet kurulmuştur. 12 Mart'ta müdahale biçiminin belirlenmesinde en önemli faktörlerden biri ise politize olmuş üst düzey subayların arasındaki siyasete dair görüş ayrılıklarıdır. Keza askerlerin siyasete bakış açıları ve buna bağlı olarak seçtikleri yöntemler, darbe sonrasında şekillenen siyasal rejim üzerinde de belirleyici olmuştur. Bu noktada bir siyasi aktör haline gelen askerlerin siyaseten davranışlarını anlamak için Eric A. Nordlinger'in ortaya koyduğu Pretoryan tipoloji oldukça kullanışlıdır. Zira Nordlinger'in ilmlı pretoryanizm kavramlaştırması, 12 Mart sürecinde yüksek rütbeli subayların siyasete bakış açılarını ve buna bağlı olarak siyaseten davranışlarını anlamayı kolaylaştırmaktadır. 12 Mart Muhtırası'nı ve ardından 1971-1973 yılları arasında geçerli olan rejimi teorik çerçeveye oturtarak açıklamak ve siyasal süreci bu bağlamda anlamlandırmak askerlerin ülke yönetimini doğrudan -en uzun süre- ele aldıkları 12 Eylül'e giden yola ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: 12 Mart Muhtırası, pretoryanizm, darbe, sivil-asker ilişkileri, ara rejim.

Abstract: The March 12 Memorandum is the second military intervention disrupted democracy in Turkey during the multiparty period. The main reason of second intervention to democratic regime after 11 years is related with the opinion that regime shaped by soldiers did not work as they wishes. However, the intervention on March 12th differs from the coup in 1960 in terms of shape and the size of the intervention. While the soldiers took power directly on May 27, displacement coup took place on March 12th. In other words, the current Government was forced to resign and replaced with a new civilian government which acting under the direction of soldiers. One of the most important factors in determining the way of intervention on March 12th is the differences in political views among the politicized generals. Likewise, soldiers' political perspective and the methods they chose accordingly were decisive on the political regime that took shape after the coup. At this point, the Praetorian typology put forward by Eric A. Nordlinger is very useful for understanding the political behavior of soldiers who have become political actors. Because Nordlinger's conceptualization of moderate praetorianism makes it easier to understand the political perspectives of high-ranking officers and their political behavior during the march 12th process. To explain the March 12 Memorandum and the regime that was in effect between 1971 and 1973 in a theoretical framework and to understand the political process in this context will shed light on the path to September 12, when the soldiers directly seized the power - for the longest time.

Keywords: March 12 Memorandum, praetorianism, Coup d'État, civil-military relations, interim regime.

 Dr. Öğretim Üyesi., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, kerem.yavasca@ahievran.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-3229-1722>

 © İlmî Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/M0710
insan & toplum, 2023; 13(3): 137-167
insanvetoplum.org

 Başvuru: 25.01.2022
Revizyon: 02.07.2022
Kabul: 21.11.2022
Online Basım: 02.03.2023

Giriş

12 Mart Muhtırası Türkiye’de siyasal hayatın dönemeç noktalarından biridir. Yüksek komuta kademesinde bulunan askerler 12 Mart 1971 tarihinde üç paragraftan oluşan bir mektubu Cumhurbaşkanı’na ve Meclis/Senato Başkanlarına göndererek, sivil hükümetin görevden uzaklaşmasını istemişlerdir. Muhtıra metninin radyoda okutulmasının ardından Başbakan Demirel aynı gün içinde istifasını Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a bildirmiştir.

Hükümetin devrilmesiyle sonuçlanan 12 Mart askeri müdahalesi, 1960-1980 arasında gerçekleşen üç darbe arasında en az akademik ilgiye mazhar olan darbe olması sebebiyle, sürece ilişkin sorulara anlamlı cevaplar ve döneme ışık tutacak irdelemeler yeterli seviyede üretilememiştir (Subaşı, 2019, s. 28). Bu açıdan, 12 Mart müdahalesinin teorik ve tarihsel çerçeveye oturtularak açıklanması, müdahalenin Türk demokrasi tarihi içindeki konumunun daha net anlaşılmasına akademik açıdan katkılar sağlayabilir. Bir başka ifadeyle, 12 Mart Muhtırası’nı sivil-asker ilişkilerine odaklanan bir teori ışığında ve Türkiye’de darbe geleneği açısından değerlendiren bir irdeleme, söz konusu tarihte demokrasinin çöküşü ve sonrasında kurulan ara rejimin kodları hakkında doğru tespit ve analizlere ulaşmayı kolaylaştırabilir.

Konu hakkındaki analiz ve tespitlere geçmeden önce, darbe tanımını netleştirmek gerekmektedir. Zira 12 Mart’ta gerçekleşen olayın literatürdeki yaygın darbe tanımına uygun düşüp düşmediği zihinlerde bazı soru işaretleri yaratabilmektedir. Öncelikle günümüzde artık yaygın biçimde kullanılmayan muhtıra sözcüğünün ne anlama geldiği üzerinde durmak gerekiyor.

Muhtıra sözcüğü TDK Büyük Sözlüğü’nde “Herhangi bir şeyi hatırlatmak, uyarmak amacıyla yazılan yazı” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2011). Nişanyan Sözlük ise Arapça “muhtir” sözcüğünden türeyerek “ihtar eden, uyarıcı” anlamına geldiğini belirtmektedir (Nişanyan, 2020). Bu tanımlar çerçevesinde, muhtıra kelimesinin günümüz Türkçe karşılığı “ihtar veya uyarı” olarak ifade edilebilir.

Geniş bir ölçekte farklı tanımlar yapılmasına rağmen, askeri darbe genel anlamıyla, askeri yetkililerin açıkça zor kullanarak hükümeti düşürmeleri ya da hükümeti kamuoyuna açık biçimde güç kullanımıyla tehdit etmeleri olarak tanımlanabilir (Demirel, 2011, ss. 16-21). 12 Mart’ta gerçekleşen müdahaleye bu tanım çerçevesinde yaklaşıldığında, bir askeri darbe olarak nitelendirilmesinde tereddüt yoktur. Zira 12 Mart’ta hükümete verilen muhtıranın son paragrafı, mevcut hükümetin istifa ederek yerine yeni bir sivil hükümet kurulmasını, aksi taktirde askerlerin hükümete doğrudan el koyacağını işaret etmektedir.

Askerlerin, müdahale biçimleri arasından neden bu yöntemi tercih ettikleri sorusu, darbenin sivil-asker ilişkileri açısından değerlendirilmesi ve Türk demokrasi tarihine etkisinin açıklanması için kritik bir sorudur. Bu noktada Eric A. Nordlinger'in ortaya koymuş olduğu Pretoryanizm tipolojisi ilgili soruya üretilebilecek muhtemel cevaplara ışık tutmaktadır.

Pretoryanizm

Pretoryanizm temel itibarıyla, askerlerin, sivil yönetime/siyasete müdahalede bulunabilecekleri düşüncesine dayanmaktadır. Bu adlandırma, Roma İmparatorluğu'nda kralın muhafızlarına (Praetorian Guardians) verilen isimden esinlenerek oluşturulmuştur.¹ Muhafızların siyasal süreçlere müdahale etmeleri, pretoryanizm kavramlaştırmasının temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda siyasete etkide bulunan askerler pretoryan askerler olarak tanımlanabilir. Bu eğilimi taşıyan siyasi rejimler ise pretoryan rejimler olarak adlandırılabilir. Hülasa pretoryanizm, askerlerin güç kullanarak ya da güç kullanma tehdidiyle siyasi bir aktör haline geldikleri duruma verilen isimdir (Nordlinger, 1977, ss. 2-3).

Pretoryanizm hakkında yapılan çalışmaların başında Nordlinger'in *Soldiers In Politics: Military Coups and Governments* (1977) kitabı gelmektedir. Nordlinger kitabında pretoryanizm kavramını teorik açıdan ve bazı örnekleri irdeleyerek pratik açıdan değerlendirmiştir. Kitabın iki soru setini merkeze alarak tasarlandığı ifade edilmektedir. İlk soru seti, neden bazı askerlerin siyasal süreçlere müdahil olurken, diğerlerinin olmadığı konusunu odağa almaktadır. Nordlinger bu noktada orduların iç yapılarına bakmak gerektiğinin altını çizmektedir. Yani hiyerarşik düzen ve orduların tarihi özellikleri gibi konulara odaklanmak gerektiğini ifade etmektedir. İkinci soru seti ise siyasete müdahil olan askerlerin, siyasal iktidarı hangi yöntemlerle yürüteceği hakkındadır. Burada, askerlerin siyasal iktidarın yapısında hangi ölçüde değişikliklere gideceği ve/veya ne kadar süreyle iktidarı kontrol etmek niyetinde oldukları gibi sorular üzerinde durulmaktadır (Nordlinger, 1977, s. 4). Bu iki farklı soru seti, darbelerin yapılarını anlamaya yönelik önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Esasen Nordlinger'in ortaya koymuş olduğu bu teorik çerçeveyi diğer

1 “Başlangıçta iç muhaliflere karşı kendisini ve yönetimini koruması için imparator Augustos tarafından kurulan seçkin muhafız ordusu [Pretoryan Muhafızları], çok geçmeden istediği gibi imparatoru tahtan indiren ya da tahta çıkaran, desteğini en fazla para verene satan bir güç olmaya başlamıştır” (Duman, 2019, s. 147). Keza pretoryan muhafızlar yalnızca sınırlı bir dönemde imparator ve konsüllerin seçilmesinde değil, tüm siyasi alanda, örneğin Senato'da alınan kararları da doğrudan etkileyebilmekteydiler (İnsel, 2007, s. 17).

yaklaşımlardan farklı kılan özgün kısmı, yalnızca darbelerin husule geliş sürecine değil, darbe sonrası sürece yoğunlaşmasıdır. Bir başka ifadeyle askerlerin yalnızca darbeyi gerçekleştirenler olarak değil, iktidara yön veren yöneticiler olarak siyasal davranışlarını analiz etmeye elverişli bir çerçeve sunmaktadır. Böylece gerçekleşen darbelerde askerlerin zihin yapılarını, hedeflerini, sınırlılıklarını ortaya koymak ve bu bağlamda sivil-asker ilişkilerinin siyasete yansımalarını irdelemek daha kolay hale gelmektedir. Keza Nordlinger'in de vurguladığı üzere (1977, s. xii) bu sayede, askeri rejimin yapısı, süresi, yönetim tarzı, kendini meşrulaştırma çabası gibi konularda makul ve doyurucu bilgilere ulaşmak mümkün olacaktır.

Nordlinger (1977, s. 21) pretoryan askerlerin siyasete müdahale süreçlerinde bazı ortak noktalar ve farklılaştıkları noktalar olduğundan hareketle, askerlerin davranışlarını anlamlandıran genellemeler yapılabileceğini ifade etmektedir. Buna göre pretoryan askerler ılımlı (moderator), bekçi (guardian) ve hükmedici (ruler) olarak sınıflandırılabilir. Bu tipoloji temel olarak askerlerin siyasete müdahale amaçlarını ve seviyelerini gözeterik oluşturulmuştur. Örneğin ılımlı pretoryan askerler, sivil hükümete daha sınırlı ve kısa süreli bir müdahale tahayyül ederken, bekçi pretoryan askerler yönetimi iki-dört yıl süreyle ele almak niyetindedirler. Hükmedici tipindeki askerler ise uzunluğu belirlenmemiş süreyle iktidarda bulunurlar ve siyasal rejimde radikal değişiklikler yapmayı amaçlarlar. Keza hükmedici pretoryanlar, bekçi pretoryanların aksine, sivil yönetime ne zaman dönüleceğini ifade etmekten kaçınırlar. Siyasal rejimde yapacakları köklü değişiklikler için bir süre kestirmenin zorluğu, iktidarı sınırsız süreyle ele alabileceklerine işaret etmektedir. Örneğin Pinochet Şili'de kurduğu rejimi tanımlarken, ülkenin yeniden kuruluşu için uzun bir süre gerektiğini söylemiştir (Nordlinger, 1977, s. 26). Hülâsa, Nordlinger'in ortaya koymuş olduğu tipolojiye bakıldığında, sınırlı ve kısa süreli müdahaleden, geniş ölçekli ve uzun süreli bir müdahaleye doğru giden bir genelleştirme olduğu söylenebilir. Buradan hareketle, askerlerin yönetimde ne müddetle kalacaklarının, siyasete müdahalelerindeki amaçlarıyla doğrudan bağlantılı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla amaçların derinliği pretoryan rejimlerin niteliğini de belirlemektedir.

Nordlinger'in ortaya koymuş olduğu tipoloji çerçevesinden 12 Mart Muhtırası'na bakıldığında bildiriye imzalayan komutanların, siyasete müdahalelerinin sınırı kolayca tespit edilebilir. Muhtıranın ikinci ve üçüncü paragrafında, "kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmekte" ve bunun yerine getirilmediği durumda ise Türk Silahlı Kuvvetleri'nin idareyi doğrudan ele alacağı ifade edilmektedir. Muhtırada mevcut hükümetin istifası ve yerine yeni bir hükümetin teşkili salık verilmesi sebebiyle sınırlı bir müdahale ön görülmüştür. Bu bağlamda muhtırayı veren askerlerin ılımlı pretoryanlar olarak tanımlanması mümkündür.

İlmlı Pretoryanlar

Pretoryan askerlerin siyasete bakış aaları temel olarak güvensizlik duygusu üzerine kuruludur. Keza darbe süreci tecrübe eden birçok ülkede pretoryanizm anlayışı açıklanırken sivil yönetime duyulan güvensizliğin altı çizilmektedir (Perlmutter, 1969). Siyasetin doğasının bir gereği olarak, farklı çıkar gruplarının rekabeti ve buna bağlı olarak gelişen fikirsel çatışma ortamının yarattığı belirsizlik ortamı bu güvensizliğin temel kaynağı olarak değerlendirilebilir. Buna ek olarak, kitlesel siyasi aktivitelerin ve siyasetçilerin çıkar gdl hareket biçimi pretoryan askerlerin siyasete güvensizliğinin diğer kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu nedenlerle askerlerin siyasete müdahaleleri ve kurdukları rejimlerin otoriter karakterli olması şaşırtıcı değildir (Nordlinger, 1977, s. 21). Ne var ki bu ortak özellikler, pretoryan askerlerin siyasete müdahale biçimlerinin yeknesak bir düzlem ve profilde gerçekleşmesini salık vermez. Tarihsel bağlam, siyasi şartlar, riskler ve maliyetler müdahalenin mahiyetini belirlemektedir. Bu bağlamda askeri müdahalelerin özellikleri genelleştirilerek, üç farklı (İlmlı, Bekçi, Hükmedici) pretoryan asker profilinden söz etmek mümkündür.

İlmlı pretoryanizm, pretoryan askerlerin siyasete, siyasi faaliyete ve sivil idareye duydukları güvensizlik gibi pretoryanizmin genel özelliklerini taşımakla birlikte üç pretoryan tip arasında en düşük profilli ve en az yoğun müdahale biçimini yansıtmaktadır.

Politize olmuş ve siyaseti etkilemek niyetiyle hareket eden askerlerin var olduğu bir ilmlı pretoryan rejimde, sivil-asker ilişkilerini biçimlendiren ana enstrüman baskı unsurudur. Zira askerler iktidarı doğrudan ele almanın riskli ve maliyetli bir yol olduğu görüşüne yakın durmaktadırlar. Sivil iktidar üzerinde uygulanan baskı ise düşük profilden-yüksek profile üç farklı merhalede gerçekleşebilir. Bu bağlamda, askerler öncelikle sivil hükümet üzerinde darbe tehdidiyle baskı oluşturabilir. İkinici olarak mevcut hükümeti, bir başka sivil hükümet ile ikame edebilir. Son olarak sınırlı süreyle iktidarı doğrudan ele alabilir (Nordlinger, 1977, s. 23).

Karar alma süreçlerindeki dengenin askerler lehine oldukça bozulmuş olan bir ilmlı pretoryan rejimde, askerlerin sivil yöneticiler üzerinde kurdukları baskının önemli unsurlarından biri veto mekanizmasıdır (Nordlinger, 1977, ss. 22-23). Buna göre, sivil hükümetin meşru iradesiyle alınan kararlar, askerler tarafından uygun görülmediği taktirde veto edilebilir. Bir başka ifadeyle askerler, sivil yönetimin neyi yapıp yapamayacağını belirlemek suretiyle onu sınırlandırmakta ve kendi siyasal tercihlerini vesayet yoluyla ona gerçekleştirme yolunu tercih etmektedir. Bu yöntemin, siyasete müdahil olarak ülke yönetiminde etkin olmak isteyen askerler için oldukça kullanışlı bir yöntem olduğu söylenebilir. Zira iktidarı doğrudan ele almanın kaçınılmaz yıpratıcılığı ve tüm idareyi organize etmenin yoğunluğu ve

zorluğu düşünülürken veto mekanizmasının işletilmesi pragmatik olduğu kadar, çok daha az riskli ve maliyetli bir yoldur.

Esasen, pretoryan askerlerin bu yöntemi tercih etmelerinin ardında yatan en önemli motivasyon sınırlı müdahale ile siyasi alanda yeterli sonuçları elde edebilme rasyonelitesidir. Veto mekanizmasının yeterli olmadığı durumda ise daha aktif bir yol tercih edilebilmektedir. Tehdit ve baskı ile sivil otorite üzerinde istenilen yönlendirme yapılamadığı durumda yerinden alma darbesi (displacement coup) gerçekleştirilebilir. Bu şekilde askerlerin isteklerini yerine getirmeyen sivil hükümet görevden istifaya zorlanarak, yerine söz konusu istekleri dikkate alacak başka bir sivil hükümet getirilebilir. Yerinden alma darbesi yeni oluşan siyasi bir tabakanın temsil gücünün sınırlanamadığı/kontrol altına alınmadığı durumda da gündeme gelebilir. Böyle bir durumda, yapılmış bir seçimin iptali ya da seçimden galip çıkan parti dışında bir partinin iktidara getirilmesi tezahür edebilir (Nordlinger, 1977, s. 22).

Sonuç itibarıyla ılımlı pretoryanizm, diğer tiplerle karşılaştırıldığında daha düşük bir müdahale profili ortaya koymaktadır. İlimli pretoryanizmin ayırt edici yönü, status quo'nun korunduğu, bu doğrultuda tüm rejimi reforme etmek gibi köklü değişimlere gidilmediği ve mevcut siyasi dengeye radikal biçimde değiştirilmediği bir rejim ön görmesidir. Bu rejim, askerlerin büyük ölçüde baskı, tehdit ve yıldırma yoluyla; bunun işlemediği durumda yerinden alma darbesi ile, bu yöntemin de yetersiz kaldığı durumda ise iktidarın kısa süreli olarak doğrudan ele alındığı bir düzen olarak özetlenebilir. İlimli pretoryan rejimler için Nordlinger'in verdiği örnek açıklayıcıdır. Buna göre, Arjantin'de kimi sivil aktörler tarafından askere biçilen rol şu şekildedir: Askerler doğrudan iktidarı ele almasına gerek duyulmaksızın, anayasal uzlaşımın garantörü olarak, siyasetten gelecek tehditlere karşı kutsal bir görev ifa etmektedirler. Bu görev "sessiz ve derinden" biçimde icra edilmektedir (Nordlinger, 1977, s. 24).

Tarihsel Arka Plan: 27 Mayıs'ın İzleri

27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen darbenin çok partili döneme geçişin ardından demokratik rejimi ilk kez kesintiye uğratması ve Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde darbeler geleneğini başlatan müdahale olması sebebiyle Türk siyasal hayatında bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. 27 Mayıs Darbesi'nin ardından gelişen süreç ise, Türkiye'nin 12 Eylül Darbesi'ne uzanan orta vadeli geleceği üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir (Cizre, 2014, s. 55).

27 Mayıs Darbesi Sonrasında Sivil-Asker İlişkileri

27 Mayıs darbesinin akabinde iktidarı devralan Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) ana gündemi siyasal rejimi reforme etmek ve buna bağlı olarak sivil yönetime geçiş sürecinin kurgulanmasıydı; ancak bu hususta MBK'da görüş birliği oluşmuş değildi. Komite üyelerinin bir kısmı kapsamlı bir siyasal reformasyon istemekteydi (Karpat, 2015, s. 194). Alt rütbeli subayların oluşturduğu bu gruba göre DP'nin iktidardan el çektilmesi yeterli değildi. Çok partili hayata geçiş ile yarım kalan sosyal ve ekonomik reformların gerçekleşmesi gerekmektedir ve bu reformları hayata geçirmek için askeri rejimin devamı sağlanmalıydı. Bu grubu Nordlinger'in kavramlaştırmaları çerçevesinde *bekçi pretoryan* nitelik arz eden bir grup olarak tanımlamak mümkündür.

Bu grubun uzun süreli askeri yönetim tahayyülüne mukabil, iktidarı kısa süreli elde tutarak demokratik rejime bir an evvel geçmek niyetinde olan ve ayrıca oluşabilecek bir karşı devrime müsaade edilmemesi için askerin rejim üzerindeki ağırlığının devam etmesini arzulayan bir diğer grup bulunmaktaydı. Bu grubun Nordlinger'in tipolojisine göre tipik bir *ılımlı pretoryan* anlayışa sahip olduğu söylenebilir. MBK'da ayyuka çıkan bu ikilik bekçi pretoryan grubun tasfiyesi ile sonuçlandı. 14'ler olarak anılan ve askeri rejimin devamından yana olan grup 13 Kasım 1960'ta yurt dışı görevlere gönderilmek suretiyle MBK'dan tasfiye edildi. Ayrıca 3 Ağustos'ta 235 general ve 5 bine yakın subay emekliye sevk edildi. Böylece 1960'lar boyunca pretoryan askerler içinde yaşanacak mücadelenin ilk ayağı ılımlılar tarafından kazanılarak kapanmış oluyordu. Ne var ki 1960-1963 yılları arasında TSK içerisinde huzursuzluk olduğu; gizli planlar yapıldığı ve yeni bir askeri müdahale olması beklendiği bilinen bir gerçekti (Zürcher, 2018, s. 282). Keza 27 Mayıs darbesi, emir-komuta zincirinin aşınmasına ve askerlerin daha fazla politize hale gelmesine neden olduğu için 60'lı yıllarda bekçi ve ılımlı pretoryan askerler arasındaki çekişme devam etmiştir. 1962 ve 1963'te Talat Aydemir önderliğinde gerçekleştirilen başarısız darbe girişimlerini bu çekişmenin somut örnekleri olarak okumak mümkündür.²

MBK içinde yaşanan fikişsel çekişme, yeni bir Anayasa ile yeni kurulacak rejimi istediği çerçevede şekillendirmek ve ardından seçimlere giderek, yönetimi sivillere bırakmak yönünde bir irade gelişmesiyle sonuçlanmıştı. Ancak yapılan genel seçimlerde, askerlerin DP'nin mirasçısı olarak değerlendirdiği AP'nin azımsanmayacak ölçüde oy alması (%34,80) askerler üzerinde rahatsızlık yaratmıştı. Bazı askerler, AP'nin iktidar ortağı olması durumunda 27 Mayıs hareketinin anlamsızlaşacağını düşünüyorlardı. Dahası seçim sonuçları 27 Mayıs'tan intikam alınabilecek bir Meclis

2 Talat Aydemir önderliğindeki bu darbe girişimleri için bkz. (Demir, 2006).

kompozisyonu sağladığı için askerler arasında endişe yaratıyordu (Sunay ve Ezgin, 2021, s. 69). Bu endişeye binaen, 21 Ekim'de İstanbul'da bir araya gelen komutanlar darbe manifestosu niteliğinde bir protokol hazırlamışlardı (Hale, 2014, s. 190). Protokol seçimlerin iptalini, siyasi partilerin feshini ve Meclis'in kapalı tutulmasını ön görüyordu. Protokolü görüşmek üzere, parlamentoda temsil edilen siyasi parti liderlerinin ve TSK komuta kademesinin bir araya geldiği bir toplantı düzenlendi. Toplantı sonunda varılan uzlaşuya göre, askerlerin elzem gördüğü maddelerin sivil siyasetçiler tarafından kabul edilmesi şartıyla protokol uygulamaya koyulmayacaktı. Nordlinger'in vurguladığı üzere (1977, s. 22), darbenin istediği sonuçlara ulaşamaması durumunda seçimlerin iptali ya da yerinden alma darbesi yapmak ılımlı pretoryan askerlerin tipik bir özelliğidir. 21 Ekim protokolü de bu çerçevede değerlendirilebilir. Ne var ki seçimlerde en çok oy alan iki siyasi parti liderinin (CHP lideri İsmet İnönü ve AP lideri Ragıp Gümüşpala) siyasi profilleri yeni bir darbe ihtimalini zorlaştırmıştı. Sivil desteği olmayan askeri bir müdahalenin başarılı olma ihtimalinin çok düşük olacağını farkında olan askerlerin, Millî Mücadele'nin kahraman ve muzaffer komutanı olmasının sağladığı karizmatik otoritesiyle öne çıkan İnönü'nün desteğini göremedikleri durumda geri adım atmış olmaları şaşırtıcı değildir. Keza 21 Ekim protokolünün işletilememesinde AP lideri Gümüşpala'nın rolü de oldukça önemlidir. Ragıp Gümüşpala 27 Mayıs darbesi sırasında 3. Ordu komutanı olarak görev yapan saygın bir asker olarak tanınıyordu. 27 Mayıs'ı gerçekleştiren cuntanın harekete geçişinden haberi olmasa da, sonraki süreçte cuntacıları karşısına alacak bir tutum geliştirmemişti (İpekçi & Coşar, 2010, s. 184). Darbenin ardından 3 Haziran'da Genelkurmay Başkanlığı'na atanmış; ancak bu görevini 2 ay kadar sürdürdükten sonra 2 Ağustos'ta emekliye sevk edilmiştir (Kaya, 2014, s. 11). Akabinde, saygın bir komutan olarak AP'nin kurucu genel başkanı sıfatıyla siyasete girmeye karar vermesi, cuntacı askerlerin yeni kurulan AP'ye duyduğu husumetin seviyesini düşürebilecek kritik bir gelişmeydi.

Eric Jan Zürcher bu dönemde TSK'da hizipleşmenin ordudaki alt ve üst rütbeli askerler arasında olduğunu ifade etmektedir. Komuta kademesinde olmayan ve çoğunluğunu albay rütbesindeki askerlerin oluşturduğu grubu köktencilere (fundamentalist) olarak tanımlamaktadır. Bu grup temel olarak "siyasal sistemde köklü bir reform isteyen ve siyasal partilere hiçbir itimadı bulunmayan[lardan]" müteşekkildi. Bu grubun karşısında ise ordu üst kademesinde bulunan askerlerin oluşturduğu Silahlı Kuvvetler Birliği yer almakta idi. Bu grubun temel motivasyonu köktenci grubun başına buyruk bir harekete girişmesinin engellemektir (Zürcher, 2018, ss. 281-282). Bu iki grup arasındaki ayrılık 19 Ocak 1962'de Genelkurmay'da yapılan bir toplantıda ayyuka çıkmıştı. Talat Aydemir, toplantıda Genelkurmay Başkanı Sunay'ın hükümet lehine görüş bildirdiğini; kuvvet komutanlarının ve diğer

generallerin sessiz kaldığını ve Albayların itirazlarının öne çıktığını belirtmektedir (Aydemir, 2010, ss. 143-149). Esasen bu toplantı, ordudaki rahatsızlığın tabanını oluşturan Albaylar Cuntasının harekete geçeceğine delalet ediyordu. Zira Zürcher'in "köktenciler" olarak belirttiği bu grup 27 Mayıs hareketini olumlamakla birlikte, bu hareketin nakıs kaldığını ve demokrasiye zamansız geçişin bir karşı devrimle sonuçlanabileceğini ön görmekteydi. Bu grubun liderliğini yapan Albay Talat Aydemir önderliğinde 22-23 Şubat 1961'de ve 20-21 Mayıs 1963'te iki başarısız darbe girişimi husule gelmiş; ikinci darbe girişimi sonrasında yapılan yargılamalar neticesinde Fethi Gürcan ve Talat Aydemir idam cezasına çarptırılmışlardır (Hale, 2014, ss. 199-213).

Bu bölümde özetlenen tarihsel süreç, 27 Mayıs'ın ardından bozulan sivil-asker ilişkileri dengesinin, aradan geçen birkaç yılda demokratik rejim lehine onarılmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Öyle ki, 3 yıl içinde 3 kez askerlerin siyasete aktif müdahale girişimleri hasıl olmuştur. 27 Mayıs sonrasında sivil-asker ilişkilerinin darbe öncesi döneme döndürülememesinin sebepleri birkaç kalemde ifade edilebilir. Birincisi 27 Mayıs sonrasında orduda siyasete/siyasi alana duyulan ilginin gözle görünür biçimde arttığı anlaşılmaktadır. Keza gerçekleşmiş bir darbenin getirdiği öz güven ve bozulan hiyerarşik yapının birleşmesi neticesinde TSK'da pretoryan eğilimler ciddi boyutlara yükselmiştir. Daha da önemlisi 27 Mayıs darbesi ordunun ülke içindeki rolünün askeri alanla sınırlı olması gerektiği anlayışını oldukça aşındırmıştır. Bu dönemle birlikte yoğun biçimde dolaşıma giren milli güvenlik kavramı yeni sivil-asker ilişkilerinin merkezinde yer almıştır (Özcan, 2010, s. 327). İkinci olarak, etkin yönetim sağlayamayan kırılğan koalisyon hükümetlerinin, siyasete müdahale etmek niyetiyle hareket eden pretoryan askerlerin cesaretini arttırdığı iddia edilebilir. Bu dönemde -1961 seçimlerinden 1965 seçimlerine değin- 3 kez İnönü tarafından hükümet kurulmuştur.³ Bu süreçte kurulan İnönü hükümetlerinin siyaseten etkin bir yönetim kapasitesi oluşturamadığı ve toplumsal desteği giderek düşen bir çizgide seyrettiği görülmektedir.

1965 seçimleri sonrasında ise koalisyon hükümetleri sona ermiş; Demirel liderliğinde AP güçlü bir seçmen desteği ile (%52,9) tek başına iktidara gelmiştir (TÜİK, 2012). Ne var ki Demirel hükümetlerinin büyük seçmen desteğine rağmen, sivil-asker ilişkilerinde dengenin demokrasi lehine döndürülmesi noktasında yeterince mesafe aldığı söylemek kolay değildir. Seçimlerinin ardından askerler ve Demirel hükümetleri arasında husumete neden olabilecek iki önemli olay cereyan etmiştir. İlki, 1966'da gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimidir. Büyük bir seçmen desteğini

3 Bu dönemde İnönü hükümetleri dışında, Suat Hayri Ürgüplü tarafından bir hükümet kurulmuştur. Bu hükümet bir azınlık hükümeti olarak ülkeyi seçimlere götürmek üzere sınırlı bir misyonla kurulmuştur.

arkasına alan Demirel hükümetinin, sivil-asker ilişkilerinin demokratik standartlara ulaşması adına Cumhurbaşkanlığı için sivil bir adayı desteklemesi beklenebilirdi. Mamafih, 1961'de Ali Fuat Başgil'in Cumhurbaşkanlığı adaylığının askerler tarafından tehdit yoluyla engellenmesi, 1961 Genel Seçimleri'nin ardından hazırlanan darbe protokolleri ve son anda engellenen darbe girişimlerinin varlığı hesaba katıldığında, böyle bir yaklaşım benimsemenin zorluğu açıkça ortadır. Demirel, bu dönemde esas kaygısının demokratik rejimin işlerliğini devam ettirmek olduğunu belirtmektedir (Birand & diğerleri, 2000, s. 149). Bu bağlamda Demirel'in çekişmeli konularda askerleri doğrudan karşısına almadan ılımlı bir çizgi tutturmaya ve ordu ile sıcak ilişkiler kurmaya çalıştığı söylenebilir. Keza bu süreci anlatırken Demirel barış yapma güdüsüyle hareket ettiğini ifade etmiştir (TBMM, 2012, s. 386). Demirel'in bu tutumu neticesinde, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın⁴ ismi öne çıkmış ve Meclis tarafından 28 Mart 1966'da Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Asker ve sivil yöneticileri karşı karşıya getiren bir diğer kritik olay ise 1969'da DP'lilere af ve siyaset yasağının kaldırılması görüşmeleri sırasında yaşanmıştır. İnönü'nün de desteğiyle Meclis'ten geçen affa ilişkin Anayasa değişikliği teklifi, askerlerin tepkisine neden olmuştur. Askerler, 27 Mayıs'a karşı bir hamle olacağı düşüncesiyle, DP'lilere af konusuna kati surette karşıydılar. Bu rahatsızlığı, orduyu temsilen Genelkurmay Başkanı Tağmaç, Cumhurbaşkanı Sunay'a uyarı mahiyetinde bildirmişti. Önce tasarıya destek veren İnönü'nün Genelkurmay'ın tepkisi sonrasında aktif bir pozisyon almaması, Demirel'i askerler karşısında zayıf bir pozisyona sürüklemiş ve Meclis'ten geçen değişiklik teklifi Senato aşamasında iken, -12 Ekim 1969'da gerçekleşecek olan genel seçimler sonrasına bırakmak kaydıyla- geri çekilmiştir (Cizre, 2014, s. 86). Demirel'in ordu tehdidi karşısında, geri adım atan görüntüsünü besleyebilecek bu tutumunun, yaklaşık iki yıl sonra 12 Mart Muhtırası'nı veren askerler açısından bir done oluşturduğunu söylemek abartılı olmaz.

Buna paralel olarak, sivil ve askerlerin karşı karşıya geldiği siyasi krizlerden büyük ölçüde gücünü perçinleyerek çıkan pretoryan askerler karşısında demokratik rejimi savunması beklenen (hükümet dışında) çevrelerin aksi yönde tutumlarının, askerlerin darbe yapma cesaretini arttırma potansiyeli de bir diğer önemli noktadır. Demokratik rejimlerin çöküş süreçlerini analiz ederek bir tipoloji ortaya koyan Juan J. Linz (1978, ss. 29-30), demokratik rejimlerin çöküşünde belirleyici unsurlardan birinin de yalnızca hükümet üyelerinin değil, tüm demokratik çevrelerin rejime sahip

4 Sunay'ın Genelkurmay Başkanı olarak, 21 Ekim Protokolü krizinin çözülmesinde ve Talat Aydemir'in darbe girişimleri esnasında demokratik rejim lehine takındığı tutum, AP'nin Cumhurbaşkanı adayı olarak gösterilmesinde oldukça etkili olmuştur (Cizre, 2014, s. 57).

çıkması olduğunu ifade etmektedir. Bu minvalde 27 Mayıs sonrası dönemde askeri müdahale yanlısı sivil grupların askerler üzerinde etkili olduğu ifade edilmelidir. Özellikle Yön dergisi çevresi bu sivil grupların önderliğini yapmaktaydı.⁵

Bu gelişmeler çerçevesinde 1960'lı yıllarda Türkiye'de sivil-asker ilişkileri hususunda şu çıkarımlar yapılabilir: Birincisi 27 Mayıs'ı gerçekleştiren askerlerin farklı eğilimleri arasında galip geldiği düşünülen ılımlı pretoryanist anlayışın, birçok kez bekçi pretoryan anlayışı temsil eden askerlerin meydan okumasıyla karşılaştığı görülmektedir. Bu gerilim TSK'da Aralık 1970'ten itibaren ayyuka çıkan darbe planlarındaki müdahale yöntemine ilişkin var olan kararsız tutumun zeminini oluşturmuştur. İkincisi, 1965 ve 1969 seçimlerinde tek başına iktidara gelmesine rağmen, askerlerin rejim üzerindeki kontrolü ve darbe tehdidi nedeniyle, Demirel hükümetlerinin bağımsız/tam bir demokratik güce erişememesidir. Bu çıkarımlara binaen 1970'ler başlarken Türkiye'de yeni bir askeri müdahale ihtimalinin oldukça kuvvetlendiği söylenebilir.

12 Mart'a Giden Yol

12 Mart'ta askerlerin siyasete müdahalesine zemin hazırlayan olay ve olgular spesifik açıdan beş maddede ifade edilebilir. 1. Sivil otoritenin zayıflaması, 2. Toplumsal şiddet olaylarının artması, 3. Askerlerin rejim içindeki rollerinin artması, 4. Bazı sivil aktörlerin demokratik rejim konusunda kategorik muhalefet haline gelmesi 5. Ordu içinde artan huzursuzluk.

Bu kapsamda ilk olarak üzerinde durulması gereken konu sivil otoritenin zayıflamasıdır. 12 Ekim 1969'da gerçekleştirilen genel seçimlerden AP % 46,6 oy ile birinci parti olarak çıkmıştır (TÜİK, 2012). AP bir önceki genel seçime göre yaklaşık 6 puanlık bir oy kaybı yaşamasına rağmen tek başına iktidarını korumuştur (Hale, 1972, s. 393). Ancak seçimden kısa süre sonra Demirel yönetiminden rahatsızlık duyan 41 AP milletvekili bütçe oylamalarında hayır oyu vermiş; akabinde partiden istifa ederek Ferruh Bozbeyle liderliğinde yeni bir parti -Demokratik Parti (DkP)- kurma arayışına girmişlerdir. Bütçe oylamasında hayır oyu vererek AP'den ayrılan vekiller hükümetin dağılmasına neden olmuştur (Ahmad, 2007, s. 308; Arcayürek, 1985, s. 324). Her ne kadar Demirel yeni hükümet kurarak Başbakanlığa devam etse de AP'nin kamuoyunda imajı zedelenmiş ve dahi parlamentoda gücü azalmıştır. Öte yandan, görevine başlayan yeni hükümetin (32. Hükümet) bir süredir üniversitelerde

5 Yön dergisi, 21 Mayıs darbe girişiminin destekçisi olduğu savıyla başarısız darbe girişiminin ardından sıkıyönetim idaresi tarafından kapatılmıştır (Ulus, 2016, s. 24).

yaşanan öğrenci olayları, siyasal şiddet olayları ve ekonomik problemlerin artışı gibi gündelik hayatın yakıcı sorunları karşısında etkili ve işlevsel çözümler geliştirememesi kamuoyunda sivil otoritenin zaaf gösterdiği algısını beslemiştir.

Askerlerin siyasete müdahale zeminini hazırlayan ikinci olgu ise toplumsal şiddet vakalarının artmasıdır. 27 Mayıs'tan sonra politik çekişme sağ-sol eksenli bir düzlemde gerçekleşmiştir. Özellikle genç kuşak üzerinde etkili olan bu siyasi kutuplaşma, siyasal amaçlara silahlı mücadele ile ulaşılabileceği düşüncesinin yaygınlaşmasıyla şiddet olaylarının artmasına neden olmuştur. Şiddet olayları ülke gündeminin en önde gelen başlıklarından biri haline gelerek toplumsal gerilimin artmasına neden olmuştur. Örneğin darbeye günler kala, 4 Mart 1971'te Türkiye Halkın Kurtuluş Ordusu (THKO) üyeleri tarafından dört Amerikan askerinin kaçırılması, ulusal gündemin başlıca konusu haline gelmiştir. Keza gündenden güne artan şiddet olaylarını önlemede hükümetin etkisiz kaldığı düşüncesi, onun problemlere çözüm üretebilme kapasitesini kaybettiğine dair inancı beslemiştir.

Üçüncü olarak, askerlerin ülke yönetimi mekanizması içindeki rollerinin artması demokratik rejimi zayıflatmıştır. Ülke idaresinde askerın ağırlık kazanmasının temel sebeplerinden biri de artan şiddet olaylarını bastırmakta etkisiz kalan sivil otoritenin, çözümünü bazı şehirlerde sıkıyönetim ilan etmekte aramasıdır. Askere, kışladan çıkartılarak, şehirlerde şiddet olaylarını engelleme rolü verilmesinin, sivil otoriteye duyulan güvenin de azalmasını peşi sıra getirdiği söylenebilir. Özellikle 15-16 Haziran olaylarında İstanbul'da yaklaşık yüz bin kişinin katıldığı işçi eylemleri hükümeti zor duruma düşürmüştür. Tankların sokağa çıktığı bu süreçte Demirel hükümeti olayları bastırmakta acziyet göstermiş ve görevi doğrudan askerlerin sahasına devretmiştir (Milliyet, 17.06.1970). Bu gelişmeler çerçevesinde askerın demokratik rejim içinde artan rolünün, darbeci askerlere cesaret kazandırması nedeniyle, 12 Mart'a giden yolda önemli bir zemin teşkil ettiği söylenebilir.

Dördüncüsü, bu süreçte sivil otoritenin çözüm üretme kapasitesinin azaldığını ve böylece meşruiyetinin yıprandığını düşünen bir kısım muhalefetin, demokratik rejim aleyhinde kategorik bir karşıtlığa sürüklendikleri söylenebilir. Bu kapsamda, Türkiye'de askeri bir yönetime duyulan arzu ve güven toplumun bazı kesimlerinde yaygınlık kazanmaya başlamıştı. Siyasal şiddetin yaygınlaşmasının ardındaki zihin yapısı ve askerlerin bu siyasi tahayyül içindeki rollerini anlamak için 1970'in başında genç bir gazeteci olan Hasan Cemal'in o günleri anarken not ettiği cümleler oldukça değerlidir.

"...(S)oygunların, adam kaçırmaların, bombalama eylemlerinin 'terör' değil, 'devrimci eylem' olduğuna inanırdım. Haklı bir dava uğruna yapıldıkları için de doğrulukları konusunda en ufak bir kuşku yoktu. O zamanlar senin gözünde terörün devrimcisi,

savaşın devrimcisi vardı. O zamanlar sen, 'devlet kaynaklı' terörün daha ağır bastığını düşünürdün. (...) Devrim yolu ancak askerle ittifak halinde yapılacak bir darbe ile açılır, iktidar namlunun ucunda; cici demokrasiyle, halkın oyuyla bir yere gidilemez, seçim sandığından sadece gericiiler çıkıyor." (Cemal, 1999, ss. 59-60).

Bu dönemde darbe için harekete geçmeye hazır ordu içinde en etkili gruplardan biri emekli asker ve senatör Cemal Madanoğlu'nun başını çektiği gruptu. Bu grubun sivil destekçileri de oldukça etkindi. Doğan Avcıoğlu'nun Devrim gazetesi çevresinde bir araya gelen sol eğilimli grupların, sol görüşlü subayları darbe yapmaya teşvik ettikleri hatta doğrudan 9 Mart darbe girişiminin içinde oldukları iddia edilmektedir (Ulus, 2016, s. 23). Hasılı bu dönemde ülkenin sorunlarının ancak askeri bir yönetim ile çözüleceğine inanan ve askerleri göreve çağırarak siyasi hareketler etkinliğini arttırmış; mamafih Demirel hükümeti buna mukabil güçlü cevaplar üretememiştir.

Beşincisi, ordu içinde yükselen huzursuzluk ve siyasete olan ilgi günden güne artmaktaydı. Askerler arasında siyasete müdahale etme fikri 1960'lar boyunca hep var olmuştı ancak 1970'li yılların hemen başında bu eğilim oldukça belirgin hale gelmişti. Özellikle darbe fikrine sıcak bakan Faruk Gürler'in 30 Ağustos 1970'te Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanmasının, pretoryan askerlerin daha da cesaretlenmesine zemin hazırladığı söylenebilir. Gürler'in pretoryan askerler arasında sevilen ve onaylanan bir imajı olması nedeniyle Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanmasının hükümet açısından yapılmış bir hata olarak değerlendirilmesi mümkündür. Zira Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un da darbe eğilimli bir komutan olduğu düşünöldüğünde, komuta kademesi içinde iki kritik makamın sivil otorite aleyhinde olacakları açıktı. Ne var ki Demirel, Gürler'in atamasının bir hata olup olmadığı sorusuna cevaben, esas hatanın askeri hiyerarşiyi bozmak olacağını ve böyle bir davranışın askerler içinde, hükümete husumet beslenmesini tetikleyebileceğini ifade etmiştir (Birand & diğerleri, 2000, s. 195).

Sonuç itibariyle, 1970 yılının sonuna gelirken ordu içinde pretoryan askerlerin etkinliklerinin arttığı bir vakıadır. Bunun en açık göstergelerinden biri Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un 21 Kasım'da Cumhurbaşkanı Sunay'a yazdığı bir mektuptur. Batur mektubunda, asker içinde cuntaların oluştuğunu bildirmiş ve bu sürecin devam etmesi durumunda darbenin gerçekleşeceğini ifade etmişti. Bu ifadelerin gerçekliği kısa sürede ortaya çıkmış ve 10 Aralık'ta Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın himayesinde gerçekleşen -komuta kademesini de içeren- bir toplantıda, yöntemi ve zamanı belirlenmesi de nihai olarak Demirel hükümetinin düşürölmesi açıkça tartışılmıştır (Akyaz, 2009, s. 309).

12 Mart Muhtırası

1970 Aralık ve 1971 Ocak ayında yapılan MGK toplantılarında hükümet ve askerler arasındaki gerilim açıkça ortaya çıkmıştır. Toplantılarda, asker üyeler hükümeti sert biçimde eleştirmiş ve ayrıca hükümete bağlı ya da onun emrinde olan bürokratlar olarak görüntü vermektan imtina ettiklerini açıkça göstermişlerdir (Birand & diğerleri, 2000, ss. 201-202).

27 Ocak'ta Genelkurmay Başkanlığı'nda yapılan ve yüksek rütbeli askerlerin katıldığı toplantıda ise ilk kez, Demirel hükümetine hangi yöntemlerle müdahale edileceği tartışması yapılmıştır (Batur, 1985, s. 268). Bu noktada, askerlerin siyasetin işleyişine aktif müdahale edecekleri artık esasa ilişkin bir tartışmadan öte, yalnızca bir yöntem ve bir zamanlama meselesine dönüşmüş durumdadır. Genelkurmay Başkanı Tağmaç, hükümete doğrudan müdahale fikrine mesafeli iken, kuvvet komutanları olan Batur ve Gürler ise askerlerin yönetimi doğrudan ele alacağı bir müdahale tahayyül ediyorlardı. Askerler arasındaki kararsızlık topyekûn bir müdahale ihtimalini zayıflatıyordu. Cumhurbaşkanı Sunay⁶ ise ilkel bir tavır takınmak yerine "bekle-gör" yöntemiyle pasif bir pozisyon belirlemiş gibi görünmekteydi (Hale, 2014, s. 233).

12 Mart'a çok kısa bir süre kala, bir darbe girişimi husule gelmiştir. TSK içinde yaşanan bu hareketlilik 9 Mart darbe girişimi⁷ olarak anılmaktadır. Genelkurmay Başkanı Tağmaç, 3 gün sonra yapılacak Genişletilmiş Komuta Konseyi toplantısı için 7 Mart'ta ilgili komutanlara davetiye yollamış; bu davet üst düzey komutanlar arasında bir tedirginlik yaratmıştır⁸ (Birand & diğerleri, 2000, s. 215). Bu noktada askerler arasında, Tağmaç'ın toplantıyı yapma sebebinin tam anlamıyla kestirilememesi sebebiyle bir süredir hazırlanmakta olan darbe planının uygulamaya koyulmasının 10 Mart öncesine çekilmiş olması ihtimal dahilindedir.

"Türkiye'de kapitalizmin az gelişmişliği dolayısıyla köklü sosyoekonomik dönüşümün ancak aydınlar, öğrenciler ve askerlerden oluşan zinde kuvvetler eliyle gerçekleşeceği" düşüncesi 9 Mart'ın ideolojik temelini oluşturmaktaydı (Akça, 2016,

- 6 Juan Linz (1978, s. 29-30) demokratik rejimlerin çöküşünde, demokratik tüm aktörlerin, rejim lehine tutum geliştirmelerinin önemini vurgulamaktadır. Bu çerçevede demokratik aktörler arasında en kritik rollerden birini işgal eden Cumhurbaşkanı Sunay'ın bu yöneliminin 12 Mart'a giden yolda demokratik rejimin sürdürülebilmesinin aleyhine olduğu not edilmelidir.
- 7 Bu süreci analiz eden bazı yazarların da ifade ettiği üzere (Hale, 2014, s. 235; Akyaz, 2009, s. 312), farklı anlatımlar ve açığa çıkmamış yönleri sebebiyle karmaşık ve bazı yönleriyle tam olarak açıklanması güç bir süreç olduğu not etmekte fayda vardır.
- 8 Murat Yetkin, Tağmaç'ın MİT aracılığıyla darbe girişiminden haberdar olduğunu ve 9-10 Mart'ta kuvvet komutanlarının gözünün önünde olması için toplantılar tertiplelediğini iddia etmektedir (Yetkin, 2021, ss. 167-68).

s. 257). Bu çerçevede, sol eğilimli subayların, üst rütbeli komutanlardan destek alarak hazırladıkları darbe planının 9 Mart günü hayata geçirilmesi planlanmış; ancak bu girişim başarıya ulaşamamıştır. Zira darbe girişiminin başarılı hale gelememesinin temel sebebi komuta kademesinin desteğini alamamasından kaynaklanmıştır (Atılgan, 2020, ss. 66-67). Son ana kadar darbe hazırlıklarından haberdar ve ilişkili olan Batur ve Gürler, 9 Mart'ta Hava Kuvvetleri komutanlığında yapılan toplantıda bir uzlaşıya varamadan masadan ayrılmışlardır.⁹ Darbe planını, komuta kademesi içindeki kurgulayıcıların net bir tavırla desteklememesi darbe girişimini akamete uğratmıştır.¹⁰

Batur'a göre, alt rütbeli askerlerin harekete geçerek, emir-komuta zinciri dışında bir darbe gerçekleştirme ihtimali 9 Mart'ta iyice ayyuka çıkmıştır. Halbuki, Kara Kuvvetleri Plan ve Prensipler Daire Başkanı Tümgeneral Celil Gürkan, süreci Batur'dan farklı biçimde aktarmakta ve 9 Mart'ta tartışılan darbe planının "üst komutanların bilgisi dahilinde yapıldığını" dile getirmektedir. Keza 15 Mart'ta tasfiye edilenlerin hiyerarşi dışına hiç çıkmadıklarını; darbe planlarının komuta kademesinde yer alan üst düzey komutanların gözetiminde kuvvet karargahlarında hazırlandığını belirtmektedir (Gürkan, 1986, ss. 155-159). Gürkan'ın sözleri, 12 Mart Muhtırası'nı veren yüksek komuta kademesinin darbeyi -yalnızca- bir zaruret hali nedeniyle gerçekleştirdikleri iddiasında soru işaretleri doğmasına neden olmaktadır.

Ancak bu şüpheler, 9 Mart gecesindeki gelişmelerin, muhtıranın zamanlaması üzerinde belirleyici bir etkisi olması ihtimalini perdelemez. Zira ordunun siyasete müdahalesi fikrine Gürler ve Batur'a nazaran mesafeli yaklaşan Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın, 9 Mart'ta yaşananlar nedeniyle tavır değiştirmiş olması güçlü bir ihtimaldir (Cizre, 2014, s. 90). Keza TSK içinde kontrol edilemeyen ve darbe yapmak niyetiyle gruplaşan subayların varlığı nedeniyle, yönetim kademesinin sürece hızlı müdahil olarak bu grupları etkisizleştirmek ve hiyerarşik yapıyı tekrar tesis etmek niyetiyle hareket etmesi olağandır (Nye, 1977, s. 212). Bu ihtimali güçlendiren bir diğer gösterge ise 12 Mart Muhtırası'nın hemen ardından 15 Mart'ta TSK'da yapılan tasfiyelerdir. Beş general ve sekiz albay, 9 Mart darbe girişiminde rolü olmaları nedeniyle emekliye sevk edilmişlerdir (Hürriyet, 18.03.1971). Devamında, -yaklaşık 4 ay sonra- bir tasfiye daha gerçekleşmiş ve 6'sı muvazzaf toplam 12 subay aynı

9 Dönemde yaşadıklarını kâğıda döken Muhsin Batur ve Celil Gürkan'ın ifadeleri bazı önemli konularda ayrırsa da darbe planının gerçekleşmemesinde Faruk Gürler'in kararsız tavrının belirleyici olduğu fikri öne çıkmaktadır (Batur, 1985, s. 276; Gürkan, 1986, ss. 250-252).

10 Bu süreçte, TSK'da Devleti Kurtarma Planı (Dev-Kur) olarak adlandırılan planın devreye sokulduğu ve böylece darbe girişiminin başarılı olma ihtimalinin kalmadığı iddia edilmektedir (Birand & diğerleri, 2000, s. 222; TBMM, 2012, s. 59). Bu iddia, Türkiye'de sol eğilimli bir darbeye NATO'nun müsaade etmeyeceği öngörüsüne bina edilmektedir. Buna göre Türkiye'nin bir NATO müttefiki olarak sol eğilimli bir cunta tarafından idare edilmesi NATO'nun hedeflerini akamete uğratabilirdi (Koca, 2017, s. 568).

gerekçelerle tutuklanmıştır. Bu tasfiyeler 9 Mart'ta Madanoğlu liderliğinde sol eğilimli bir cunta kurulması hakkındaki iddialar nedeniyle yapılmış ve Madanoğlu'nun da aralarında bulunduğu sivil ve asker birçok kişi yargılanmıştır (Hale, 2014, s. 231).

Bu gelişmelere binaen TSK'nın siyasete müdahale edeceği 10 Mart'ta yapılan Genişletilmiş Komuta Konseyi toplantısında belirginleşmiştir. Toplantıya katılan tüm askerlerin müdahale biçimi konusunda hemfikir olmamaları sebebiyle, ülke yönetimini doğrudan ele almayacak, sınırlı bir müdahale biçimi benimsenmiştir (Batur, 1985, s. 294). Zira orduda 1960'ta olduğu gibi bir bölünme yaşanmaması amacıyla askerlerin ülke yönetimini doğrudan ele alması uygun bulunmamıştı (Akyaz, 2009, s. 323).

Ardından Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları ayrı bir toplantı daha yaparak, hükümetin istifasını istedikleri, aksi taktirde ülke yönetimine doğrudan el koyacaklarını belirtilen 3 paragraftan mürekkep muhtıra metnini kaleme almışlardır. Muhtıra metni 12 Mart'ta önce Cumhurbaşkanı, Meclis ve Senato'ya gönderilmiş; ardından öğle saatlerinde radyoda okutularak kamuoyu bilgilendirilmiştir (Karataş, 2019, ss. 81-82).

Ara Rejimin İhdası

Muhtıra sonrasında ihdas edilen pretoryan rejimin sacayakları analiz edilirken iki cenah (hükümet ve ordunun yüksek kademesi) açısından gelişmeleri irdelemek gerekmektedir. Sürece hükümet açısından bakıldığında ilk olarak üzerinde durulması gereken konu, muhtıranın ilk kertede nasıl yankılandığı ve hangi seçeneklerin masada olduğudur. Temel olarak, hükümetin önünde iki seçenek vardır: Meclis'ten güvenoyu isteyip karara direnmek ya da istifa edip Meclis'i açık tutmayı garanti altına almak (Birand & diğerleri, 2000, s. 235). Bu seçenekler dahilinde Başbakan Demirel öncelikle Cumhurbaşkanı ile görüşmüş ancak anlamlı bir sonuç elde edememiştir. Ardından muhtırayı etkisiz kılmak amacıyla Meclis'i devreye sokmayı planlamıştır (Turgut, 1992, s. 461). Demirel'in ilk planda, askerlerin istifa dayatmasına direnmek istediği ve Meclis'ten alacağı güvenoyuyla muhtırayı etkisizleştirmek niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki muhtıranın Meclis'te okutulması sürecinde ve sonrasında Meclis'ten etkili olacak mahiyette bir tepki ortaya çıkmamıştır. Bunun üzerine parti içinde durumu tekrar gözden geçiren Demirel akşam saatlerine doğru istifasını Cumhurbaşkanı'na sunmuştur. Zira Meclis ve Cumhurbaşkanı'ndan destek alamayan hükümetin direnme şansı neredeyse imkânsız hale gelmiştir.

Muhtıra ile Demirel hükümetlerinin orduya yönelik olarak 1965'ten beri sürdürüldüğü temel politika çökmüştür. Öz itibarıyla tavizkar, uyumlu ve uzlaşmacı

tavırlarla ordu ile sıcak ilişkiler kurmak isteyen hükümet, bu sayede ordunun -en azından- AP'ye karşı tarafsız bir konuma çekilmesini tahayyül etmişti. Sunay'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinde, ardından Sunay'ın işaret ettiği Cemal Tural'ın Genelkurmay Başkanı atanmasında ve DP'lilere af konusunda geri adım atılmasında temel saik orduyla sıcak ilişkiler kurulmasıydı. Ancak, Demirel'in askerlerle olumlu ilişkiler tesis etme arayışı, ordunun özerk yapısının daha da genişlemesine ve süreç içerisinde denetimi gittikçe daha da zorlaşan ordu üzerinde sivil kontrolün kaybolmasına neden olmuştur (Cizre, 2014, s. 80-89). Hülasa, 12 Mart Muhtırası Demirel'in orduya yönelik politikasının işlemediğini gösteren en somut kanıt olmuştur.

Öte yandan, darbe ihtimalinin konuşulduğu ayları kapsayan daha dar bir zaman diliminde, Demirel hükümetinin demokratik rejimin sürdürülebilmesi için askeri bürokrasiye karşı doğru tutum ve davranışları¹¹ kararlı biçimde uygulamaya koyduğunu söylemek de kolay değildir. Ancak bu tespit, Demirel hükümetinin muhtıranın verilişinden sonra diğer demokratik kurum ve liderlerce yalnız bırakıldığı tespitini değersiz kılmamaktadır. Ana muhalefet partisi CHP'nin muhtıraya -önce kısa süreli karşı çıkışı ancak ardından- muhtıraya destek vermesi bu minvalde en önemli örnektir. Ayrıca DİSK başta olmak üzere, sol eğilimli sivil toplum örgütlerinin muhtıraya açık destekleri hükümetin muhtıra karşısındaki yalnızlığını pekiştirmiştir.¹²

Keza Demirel ve AP'nin muhtıraya açık bir direniş göstermemesinin bir diğer sebebi ise ordunun parlamentoyu işletebilmek için AP'nin desteğine ihtiyacı olduğunu farkında olmalarıdır (Akyaz, 2009, s. 326). Zira Meclis feshedilmemiştir ve anayasal prosedürler işlemeye devam edecektir. AP'nin Meclis'teki çoğunluğu düşünüldüğünde, ordunun yasama faaliyetlerini sürdürebilmek için her halükârda AP'nin desteğine muhtaç olduğu açıktır.

Demirel'in muhtıranın verilişinden üç gün sonra, 15 Mart'ta muhtıracı komutanların hazırladığı ve TSK'daki 9 Martçı askerlerin tasfiyesini ön gören kararnameyi (hükümetin istifa etmesine rağmen) imzalamayı kabul etmesi; ardından gelişen süreçte yeni kurulacak partiler üstü hükümete hem üye hem güvenoyu desteği vermesi, bu minvalde düşünüldüğünde daha anlaşılırdır. Bu noktada Demirel'in muhtıra karşısında anlık ve duygusal tepkiler yerine, -kerhen de olsa- mutedil ve ölçülü tepkiler verme sebebinin, öncelikle demokrasinin şekilsel işleyişinin sürdürmek¹³ ve

11 Ümit Cizre (2014, s. 92), Başbakan Demirel'in Sunay ile güven çerçevesinde kurulan ilişkiye dayanarak cuntacı komutanları 12 Mart öncesinde emekliye sevk edebileceğini belirtmektedir. Buna mukabil, Tanel Demirel (2021, s. 64) böyle bir ihtimalin gerçekçi olmadığını; çünkü AP iktidarının manevra alanının bu denli geniş olmadığını altını çizmektedir.

12 Muhtıra'ya aleyhte verilen kayda değer en önemli tepki TİP'ten gelmiştir (Aydın ve Taşkın 2016, s. 219).

13 Demirel, AP'nin 7. Büyük kongresinin yaptığı açılış konuşmasında, 12 Mart'ın ardından 1973 seçimlerine

bu sayede orta vadede tekrar iktidara ulaşmak olduğu söylenebilir.

12 Mart Muhtırası'na hükümet açısından bakıldığında son olarak belirtmek gerekiyor ki, Başbakan ve hükümet üyesi iki bakanın idam edildiği 1960 darbesinin üzerinden henüz yaklaşık 10 yıl geçmiş ve bu karanlık tablo özellikle AP kadrolarının hafızalarında tazeliğini korumaktadır. Bu minvalde darbe atmosferini tecrübe eden siyasilerin güçlü bir direniş ortaya koyamamalarındaki bir diğer etkenin de geçmişin izleri olduğu düşünülebilir. Keza, muhtıraya karşı direniş göstermenin daha kötü sonuçlara yola açabileceğine yönelik bir öngörü hükümet dahil diğer demokratik aktörleri de etkilemiş olabilir. Bu çıkarımlar çerçevesinde, hükümetin istifası ile -askerlerin gölgesi altında olsa da- demokratik rejimin kendi kuralları içinde işleyişine devam edebileceği düşüncesinin bir çıkış yolu olarak tercih edildiği görülmektedir.

Sürece ikinci cenah olarak askerler açısından bakıldığında, öncelikle muhtıranın verilmiş sürecine ilişkin olarak yapılacak çıkarımlar, muhtıra sonrasında ihdas edilen rejimin kodlarını anlamayı kolaylaştıracaktır. Batur'un aktardığı üzere, muhtıra metninin hazırlanıp imzalanması tereddütlü bir süreçte gerçekleşmiştir. Batur, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının muhtıra verilmesi konusunda istekli olmadıklarını; ülkenin içinde bulunduğu şartlar dolayısıyla ve TSK içindeki hareketliliği bertaraf etmek amacıyla -bir nevi zaruret haliyle- muhtıra verildiğini ifade etmektedir. Hatta Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın, son ana kadar muhtırayı imzalamakta imtina ettiğini ve sonunda gözleri yaşararak imzaladığını aktarmaktadır (Birand & diğerleri, 2000, s. 230).

Ancak 1970'in Aralık ayından beri husule gelen gelişmeler, darbe yapmak niyetiyle hareket eden pretoryan askerlerin çoğunluğu oluşturduğunu ve esas tartışmanın yöntem ve zaman üzerinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu süreç sonunda Demirel hükümetinin görevden uzaklaştırılarak, yerine komuta kademesinin istekleri doğrultusunda hareket edecek yeni bir hükümet kurulması düşüncesi hayata geçirilmiştir.

Bir başka ifadeyle, komuta kademesi içinde ılımlı pretoryan bir rejimi ön gören fikrin baskın gelerek, muhtıra yoluyla, askerlerin idareyi doğrudan ele almaksızın hükümetin görevden uzaklaştırması kararlaştırılmıştır.¹⁴ Yeni kurulacak hükümetin ise askerlerin belirlediği kişiler ve çizdiği çerçevede oluşturulması öngörülmüştür. Yani yeni kurulan rejimde güç, görünüşte sivillerin elinde olmasına rağmen, hükümetin tüm kararları ve işleyiş mekanizması fiiliyatta askerlerin güdümüne olacaktır. Bu

kadar AP'nin demokrasiye hizmet mücadelesi verdiğini belirtmektedir (Aktaran: Cizre, 2014, s. 125).
14 TSK'nın pretoryan eğilimli yapısının analizi için bkz. (Tachau & Heper, 1983).

surette kurulan yeni hükümet(ler), 1973'te gerçekleşecek seçimlere kadar görevi bu çerçeve içinde üstlenmişlerdir. Bu siyasal süreç yaygın olarak "ara rejim" şeklinde ifade edilegelmiştir. Bu çerçevede, muhtıradan 3 gün sonra 15 Mart'ta Cumhurbaşkanı Sunay'ın radyodan okunan mesajında anarşik olaylar dolayısıyla Silahlı Kuvvetlerin yasal çerçevedeki uyarısı ile cumhuriyet ve devlet için tehlikeli bir dönemecin geride kaldığı ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 16.03.1971). Yeni hükümetin ise partili olmayan bir TBMM üyesi liderliğinde kurulacağı ve partiler üstü bir kimliği haiz olacağı ifade ediliyordu (TBMM, 2012, s. 448). Sunay, Parlamentoda temsil edilen partilerden yeni kurulacak hükümete destek vermelerini istiyor ve güvenoyu alması noktasında problem yaşanmamasını istiyordu.

Çerçevesi bu şekilde çizilen hükümetin başbakanlığı için -CHP'den istifa etmesi koşuluyla- Nihat Erim ismi öne çıkmıştır. Erim, uzun yıllar öğretim üyeliği yapmasının ardından 1945 ara seçimlerinde CHP milletvekili olarak parlamentoya girmiş ve sonraki süreçte Başbakan Yardımcılığı yapmıştır (Varel, 2020, ss. 121-22). Erim isminde uzlaşının temel nedeni, askerın hükümet üzerindeki vesayetine karşı çıkmayacak olması ve bu bağlamda pretoryanist veto rejimini sürdürecektir olmasıdır. Bu çerçevede siyasal kimliği ile değil, teknokrat kimliğiyle öne çıkan isimlerden oluşturulan kabine 26 Mart 1971'de göreve başlamıştır.¹⁵ Erim, hükümetin ilk hedefinin yurt ve ordunun huzurunu sağlamak olduğunu ifade etmiştir (Cumhuriyet, 27.03.1971). Bu minvalde şiddet olaylarının bastırılması için 11 ilde sıkıyönetim ilan etmek suretiyle askerlerin rejim içindeki ağırlığını arttırmıştır. Bu süreçte ülke yönetimine dair kararlar hükümet içinde değil, Cumhurbaşkanı Sunay, Genelkurmay Başkanı Tağmaç ve MİT Müsteşarı Doğu üçlüsü arasında alınıyordu (Önal, 2016, ss. 97-98). Güvenlik politikalarının öne çıktığı bu dönemde, özgürlüklerin daraltılması amacıyla anayasa değişiklikleri yapılmış ve içinde birçok gazeteci ve akademisyenin de bulunduğu yüzlerce kişinin tutuklandığı soruşturmalar yapılmıştır. Özellikle askerlerin isteği ve kontrolü altında yapılan Anayasa değişiklikleriyle doğrudan sivil siyaset alanının daraltılması hedeflenmiştir. Keza bu dönemde parlamentoda temsil edilen iki siyasal partinin kapatılması da siyasal alanı daraltma yönünde atılmış bir adım olarak okunabilir.

Ne var ki Erim hükümeti, temel gayesi olan şiddet olaylarını sona erdirmek ve toplumsal huzuru sağlamak noktasında yeterince başarılı olamamış ve hükümet içindeki anlaşmazlıklar sebebiyle 3 Aralık 1971'de istifa etmiştir. Ardından tekrar hükümet kurma yetkisi verilen Erim'in ikinci kabinesinin görev süresi, ilki gibi kısa süreli olmuş ve hükümet 16 Nisan 1972'de istifa etmiştir. Erim hükümetlerinin başarısız olmasının

15 Hükümetin kuruluş aşamasında emekli bir asker ve CHP milletvekili olan Sadi Koçaş etkin rol oynamış ve Cumhurbaşkanı-Başbakan arasında bir köprü vazifesi görmüştür (Altuğ, 1973, s. 25).

ardında yatan en önemli sebepler, hükümetin partiler üstü yapısı gereği derleme biçimde oluşturulmuş olması ve askerlerin hükümet üzerindeki vesayetidir. Hükümet üyeleri arasında temel olarak, mevcut düzende köklü değişikliklere gidilmesine mesafeli olan muhafazakârlar ile reform yapılmasını destekleyen reformistler arasında bir bölünme vardır. Bu bölünme öyle belirgin ve derindir ki, henüz hükümet programı açıklanırken, 10 Bakanın istifasına neden olmuştur. İstifa eden bakanlar ilk kertede ikna edilmiş; ancak söz konusu gerilim artarak devam edince, yeniden istifalar söz konusu olmuş ve bu kez hükümet dağılmıştır. Hükümetin önündeki ikinci engel ise üst düzey askerlerin hükümet üzerindeki vesayetidir. Bu dönemde “askerin gölgesi her daim siyasetin üzerinde[dir].” (Aydın ve Taşkın, 2016, s. 262). Sıkıyönetim idareleri nedeniyle, hükümet ve ordu arasındaki güç dengesi ordu lehine oldukça bozulmuş durumdadır. Keza sıkıyönetim idareleri tarafından gerçekleştirilen keyfi tutuklamalar ve işkence iddiaları hükümeti savunulması zor bir pozisyona sürüklemiştir. Ayrıca 12 Mart müdahalesinin önde gelen hedeflerinden biri olan reformları gerçekleştirmek konusunda, üst düzey komutanlar arasında da kesin bir destek yoktur. Bu kararsız tutum, hükümetin içindeki bölünmeyi perçinlemiş ve hükümetin yönelimlerini belirlemede büyük bir engel oluşturmuştur (Hale, 2014, ss. 241-242). Erim hükümetinin ikinci istifası sonrasında Cumhurbaşkanı Sunay hükümet kurma görevini Suat Hayri Ürgüplü’ye vermiş; ancak hazırlanan kabine listesi Sunay tarafından onaylanmamıştır. Akabinde, Erim hükümetleri döneminde Milli Savunma Bakanı olarak görev yapan Ferit Melen’e hükümet kurma görevi verilmiştir. Melen’in kurmuş olduğu kabine de Erim hükümetleri gibi teknokrat isimlerden oluşmuş ve etkisiz bir hükümet olarak kısa süreli görev yapabirmiştir.

12 Mart Muhtırası’ndan, Cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadarki sürede kurulan üç farklı hükümet genel olarak değerlendirildiğinde, reformlar konusundaki vurguların giderek düşen bir çizgide seyrettiği görülmektedir. 12 Mart Muhtırası’yla uyumlu biçimde, reformları gerçekleştirmek üzere kurulmuş olan birinci Erim hükümetinin bu konuda mesafe alamaması nedeniyle, ikinci Erim hükümetinde reformlara verilen önem azalmış ve ilkinde göre reformcu kimliği ön plana çıkarılmamıştır. Ara rejimin üçüncü hükümeti olan Melen hükümeti döneminde ise reformların adı çok daha az anılır olmuştur. Reformlardan öte güvenlikçi anlayışın ön planda olduğu bu dönemde ordunun hükümet üzerindeki etkisi de artmıştır (Subaşı, 2019, s. 58).

Ayrıca, kurulan üç hükümet dönemi boyunca Anayasa’nın birçoğu özgürlüklerle ilgili olan 55 maddesi özgürlükler aleyhine değiştirilmiştir¹⁶. Bu süreçte temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına yönelik değişikliklerin yanı sıra, gözetli süresinin uzatılması ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması gibi asayişin sağlanması

16 Söz konusu değişikliklerin ayrıntılı bilgisi için bkz (Koca, 2020, s. 91-95).

amacına dayanan değişiklikler de yapılmıştır (Akça, 2020, s. 108). Ne var ki bu yasal düzenlemeler, umulduğu ölçüde etki yaratmamış ve 12 Mart'ın partiler üstü hükümetleri reformlar konusunda başarı elde edememesi gibi, şiddet olaylarının tamamen sona erdirilmesi konusunda da kesin bir başarıya ulaşamamıştır. Bir başka ifadeyle, 12 Mart müdahalesinin yapılma gerekçeleri olan reformların hayata geçirilmesi ve asayişin sağlanması aradan geçen 2 yıldan uzun süre içerisinde gerçekleştirilememiştir (Akyaz, 2009, ss. 328-330). Bu başarısızlık görüntüsü altında üst komuta kademesi üzerinde baskı giderek artmış, reformların bir an önce gerçekleştirilmesi yönünde alttan gelen talepler belirginleşmiştir.¹⁷

Ara rejim hükümetlerinin başarısız görüntüsü, Sunay'ın görev süresinin Nisan 1973'te dolacak olması ve Ekim ayında yapılacak olan genel seçimlerin yaklaşması, 12 Mart müdahalesi ile askerlerin rejim üzerinde kazandığı gücün tırpanlanması tehlikesi yaratıyordu. Bu nedenle 12 Mart rejimi için garantör olarak görülen Sunay'ın öncelikli görev süresinin uzatılması, bunun olmadığı durumda askerlere yakın olacak bir ismin Cumhurbaşkanı seçilmesi hedeflenmekteydi. Sunay'ın görev süresinin uzatılma ihtimalinin kalmadığı anlaşılınca askerlikten emekli olup, Senatör olarak atanan Gürler'i Cumhurbaşkanı seçtirmek 12 Mart rejiminin devamı için hayati öneme ulaşmıştır. Batur başta olmak üzere, komuta kademesindeki bazı askerler¹⁸ ile Cumhurbaşkanı Sunay ve Başbakan Melen'in desteğini almasına rağmen Gürler, Meclis'ten Cumhurbaşkanı seçilmesi için gerekli sayıda oy alamamıştır. Benzer biçimde AP'nin desteklediği Senato Başkanı Tekin Arıburun'da yeterli sayıya ulaşamamıştır (Hale, 2014, ss. 252-256).

Parlamento üyeleri üzerinde kurulan yoğun baskılara rağmen Meclis'ten yeterli desteği alamayan Gürler, adaylıktan çekilmiştir (Nye, 1977, s. 223). Gürler'in adaylıktan çekilmesinin ardından, AP ve CHP'nin¹⁹ ortak bir Cumhurbaşkanı adayı -Fahri Korutürk- üzerinde uzlaşması seçimlerin bir krize dönüşmesini engellemiş ve daha da önemlisi ara rejimin fiilen sona ermesini sağlamıştır.

Bu bilgiler ışığında, 12 Mart darbesinin sivil-asker ilişkilerine etkisi genel olarak

- 17 TSK Devrim Kuvvetleri Komutanlığı adıyla bir araya gelen alt rütbeli subaylar Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıklarına "Atatürkçü istikamette" yürütülecek hükümet uygulamalarındaki sapmalara dair uyarı mektupları gönderiyordu (Akyaz, 2009, s. 328).
- 18 Yüksek Komuta Konseyi içinde Gürler'in adaylığı konusunda tam bir destek söz konusu değildi (Nye, 1977, s. 214). 12 Mart müdahalesinde olduğu gibi, askerler içindeki bu belirsiz tutum kesin bir tavrı almayı zorlaştırıyordu.
- 19 Bu süreçte CHP yönetiminde yaşanan değişim, 12 Mart rejiminin devamı açısından önemli sonuçlar yaratmıştır. Parti içinde İnönü'ye bayrak açan Ecevit'in parti tabanından önemli ölçüde destek görmesi neticesinde, 14 Mayıs 1972'de olağanüstü kongrede İnönü, Genel Başkanlığı Ecevit'e devretmiştir. 12 Mart müdahalesine açık bir şekilde muhalefet eden Ecevit'in CHP'nin liderliğini üstlenmesi, askerlerin istediği Cumhurbaşkanı adayını seçtirmelerinin önemli ölçüde önünü kesmiştir.

değerlendirildiğinde, iki sonuç ürettiği söylenebilir: Sivil siyaset alanının daralması ve TSK'nın otonom yapısının genişlemesi. Yapılan Anayasa değişiklikleriyle özellikle siyasal katılım hususunda özgürlükler daraltılırken; TSK'nın rejim içindeki ağırlığı arttırılmıştır. Bu kapsamda, sıkıyönetimin ilan nedenleri çeşitlendirilmiş, askeri yargı mekanizması oluşturularak TSK'nın özerk yapısı genişletilmiş, MGK'nın işlevleri arttırılmış, TSK üzerindeki sivil denetim alanı ise daraltılmıştır (Bayramoğlu, 2013, ss. 58-59).

Sonuç

Türkiye'de 1946'da çok partili yaşama geçilmesinin ardından 14 yıl boyunca sivil siyaset dinamikleri ile şekillenen demokratik rejim, 1960-1980 arasında geçen 20 yılda üç askeri darbe ile kesintiye uğramıştır. Bu süreçteki ilk darbe olan 27 Mayıs darbesi sonrasında kurgulanan vesayet rejiminin istenen ölçüde işlememesi ve sivil siyaset alanındaki etkisinin arzu edildiği biçimde teşekkül etmemesi, TSK'da pretoryan eğilimlerin 1960'lar boyunca artmasına ve nihayetinde 12 Mart'ta yeniden sivil siyasetin işleyişine doğrudan müdahale etmesine neden olmuştur.

12 Mart darbesinin husule gelmesinde hem askerler açısından hem de hükümet açısından geçmişin izleri oldukça belirgindir. Askerler açısından bakıldığında, 27 Mayıs darbesi sonrasında TSK'da hiyerarşik yapının erozyona uğraması, politize hale gelen askerlerin artması, cuntacı faaliyetler ve son olarak yüksek komuta kademesindeki kararsız tutumlar sürecin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Hükümet açısından bakıldığında ise, TSK ile sıcak ilişkiler geliştirmek amacıyla benimsenen politikalar büyük oranda ordunun özerk yapısının büyümesine neden olmuş ve darbe sürecinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Keza ayyuka çıkan cunta faaliyetleri nedeniyle darbe tehdidi hep diri kalmış ve hükümetin demokratik bir iktidar gücüne tam olarak erişmesi mümkün olamamıştır.

Bunların yanı sıra, birçok kez kaynağı aydınlatılamayan toplumsal şiddet olaylarının durdurulamaması, politik gençlik hareketliliğinin tırmanması ve ekonomik şartların giderek kötüleşmesi darbenin ortaya çıkmasında kritik rol oynayan diğer gelişmeler olarak sıralanabilir. Ayrıca, ülke sorunlarının çözümünde çareyi demokrasi dışı yöntemlerde görerek darbeyi teşvik eden sivil gruplardaki artış 12 Mart'a giden yolda etkili bir unsurdur. Bu gelişmeler neticesinde, hükümetin yönetim kapasitesinin sönümlendiği algısı genel olarak kamuoyunda, spesifik olarak TSK içinde yaygınlaşmıştır. Bu algının baskın hale gelmesiyle, askerlerin müdahale kararı için elverişli zemin ortaya çıkmış ve 12 Mart Muhtırası hasıl olmuştur.

Bu minvalde gerçekleşen 12 Mart Muhtırası'nın ve ardından ihdas edilen ara rejimin temel olarak Nordlinger'in ortaya koymuş olduğu tipolojide yer alan ılımlı pretoryan rejimin tipik özelliklerini barındırdığı söylenebilir. Muhtırayı veren komuta kademesinin, topyekûn bir müdahale ile yönetimi tümüyle devralmak yerine, daha basit ve maliyetsiz bir yöntemle hükümeti düşürebileceklerine dair inanç ve öngörülerini sınırlı bir müdahale biçimine yönelmelerini kolaylaştırmıştır. Keza askerler içindeki siyasi görüş ayrılıkları ve iktidarı doğrudan ele alma konusundaki kararsızlıkları, bu müdahale biçiminin tercih edilmesindeki diğer etkenler olarak sayılabilir. Nihayetinde, komuta kademesi, hem politize olmuş subayları dizginlemeyi ve böylece emir-komuta zincirini konsolide etmeyi, hem de yönetme kapasitesinin sonlandığı düşünülen hükümeti devirmeyi hedefleyen bir müdahale kararını benimsemiş görünmektedir. Bu minvalde, mevcut hükümetin yerinden edilerek, askeri vesayeti benimseyen, sivil görünümlü bir idarenin onu ikame etmesi kararlaştırılmıştır. Keza askerlerin veto gücünü kabullenen, bağımsız bir irade geliştirme kapasitesi olmayan hükümetin tercih ve teşvik edilmesi, ara rejimin ana çerçevesini çizmiştir.

Birinci bölümde özetlendiği üzere, ılımlı pretoryan askerler üç farklı biçimde hareket ederler: İlk olarak memnun olmadıkları hükümeti baskı ve tehdit yoluyla istifaya zorlamak, ikinci olarak mevcut hükümeti bir başka hükümet ile değiştirmek ve son olarak yönetimi kısa süreliğine doğrudan ele almak. 12 Mart dönemi bu yaklaşım nazarında irdelendiğinde, pretoryan askerlerin özellikle 1970 yılının son aylarından itibaren hükümet üzerindeki baskıyı arttırdıkları, bunun yeterli olmadığını gördükleri durumda da tehdit yoluyla hükümeti istifaya zorlayıp, ardından kendi siyasal fikirlerini uygulayacak yeni bir hükümeti iş başına getirdikleri görülmektedir. Muhtırayı veren askerlerin iki temel amacının (reformların yapılması ve asayişin sağlanması) yeni kurulan hükümetin de temel amaçları olarak kabul edilmesi ve sıkıyönetim idareleri vasıtasıyla yönetimde doğrudan etkili olmaları sebebiyle, askeri bir hükümet kurulmasına yer kalmamıştır. Bir başka ifadeyle, pretoryan askerler tarafından ülkenin içinde bulunduğu sorunların baş müsebbibi olarak değerlendirilen hükümetin görevden el çektirilmesi ve kendi çözümlerinin yeni hükümet aracılığı ile yürürlüğe sokulması temel amaç olarak belirlenmiştir. Zira askerler, arzu ettikleri rejimi (Anayasa değişiklikleri ve sıkıyönetim idareleri vasıtasıyla) doğrudan yönetimi ele almadan sağlayabilmiş ve sistemi yönlendiren bir siyasi aktör haline gelmiştir.

Öte yandan ılımlı pretoryanizm, rejim değişikliği gibi köklü arayışlar yerine, mevcut rejimin tali değişikliklerle korunmasını ön görür. 12 Mart ara rejim döneminde pretoryan askerlerin tutumlarının bu ön görü ile uyumlu olduğu söylenebilir. Ara rejim döneminde, temel olarak, özgürlükler ve sivil siyaset alanı daraltılarak status quo'nun korunması ve asayiş sağlanarak askerlerin sistem içindeki rollerinin

tahkim edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda şiddet olaylarının sebebi olarak görülen anayasal özgürlükler kısıtlanmış ve TSK'nın sivil denetimi azaltılarak, özerk yapısı pekiştirilmiştir. Keza, 12 Mart'ın ardından sıkıyönetim idareleri ile askerler iki yıldan uzun süre sistem içinde büyük bir rol oynamıştır. Böylece, 1960'larda değişen düzeyde devam edegelen siyaset üzerinde askeri vesayetin tahkim edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Ne var ki, 12 Mart ara rejimi döneminde, hedeflenenin aksine, ülkenin sorunlarını çözeceği tahayyül edilen yeni hükümet(ler) bu görevi gerçekleştirmekte başarısız olmuş; 1973 genel seçimlerine değin dört farklı hükümet kurulmuştur (Karpaz, 2019, s. 255-56). Bunun yanı sıra, muhtıranın amaçlarından biri olan politize olmuş askerleri dizginleme ve emir-komuta zincirini yeniden konsolide etmeyi sağlamada başarılı olduğunu söylemek de mümkün görünmemektedir. Zira 1970'ler boyunca farklılaşan düzeyde devam eden askerlerin siyasete müdahil olma düşüncesi, 12 Eylül 1980'de yeni bir askeri darbeyi ortaya çıkartmıştır. 1970'lerde toplumsal şiddet olayları ve siyasi istikrarsızlık ortamının yarattığı iklimde gerçekleşen 12 Eylül darbesinde, 1960 ve 1971'e göre çok daha kapsamlı ve uzun süreli bir müdahale yapılması mümkün olabilmiştir. 1980'de darbeyi gerçekleştiren cuntanın darbe yöntemine ilişkin kararlarının şekillenmesinde, 12 Mart Muhtırası'nın sonuçlarını göz önünde tutarak, sınırlı bir müdahalenin başarısız sonuçlarını hesaba kattıkları ve bu itibarla iktidarı doğrudan ele alacakları bir yöntemi (bekçi pretoryanizm) benimsemiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Zira ara rejimde TSK'nın rejim içindeki vesayetçi rolünün belirginleşmesi, askerlerde pretoryanist eğilimlerin artmasını ve kendilerini siyasi bir aktör/merkez olarak görmelerini kolaylaştırmıştır.

Son analizde, 12 Mart Muhtırası sürecinden, sivil siyasetin işleyişine demokrasi dışı yollarla yapılan müdahalenin ülkenin yönetimine dair sorunları çözmediği gibi, siyasi istikrarsızlığın artması gibi daha da kötü sonuçlara yol açabildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Keza ortaya çıkan bir diğer realite ise darbeler ile demokratik rejimin işleyişinin kesintiye uğramasının, sonraki süreçte siyasi alana müdahil olmak isteyen pretoryan askerleri cesaretlendirerek ardıl darbelere zemin teşkil etmesidir.

The Road to the March 12 Memorandum and the Interim Regime's Establishment: An Assessment in the Framework of Praetorianism Typology

Kerem Yavaşca

Introduction

The democratic regime in Turkey that had been shaped by the dynamics of civilian politics for 14 years was interrupted by three military coups between 1960 and 1980. The fact that the tutelage regime that was designed after the May 27 Coup of 1960 did not work to the desired extent caused the praetorian tendencies in the Turkish Armed Forces (TAF) to increase throughout the 1960s, with the military again intervening directly in politics in 1971.

On March 12, 1971, top-ranking commanders sent a three-paragraph letter to the President and Assembly/Senate requesting the government to resign. After the letter was read on the radio, PM Demirel delivered his resignation to President Sunay on the same day.

The question of why the soldiers preferred this method over other forms of intervention is a critical question for evaluating the coup in terms of civil-military relations and explaining its impact on the history of Turkish democracy. At this point, the typology of praetorianism put forward by Eric A. Nordlinger (1977) sheds light on the possible answers.

 Assist. Prof., Kırşehir Ahi Evran University, kerem.yavasca@ahievran.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-3229-1722>

 © İlmi Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/M0710
insan & toplum, 2023; 13(3): 137-167
insanvetoplum.org

 Received: 25.01.2022
Revision: 02.07.2022
Accepted: 21.11.2022
Online First: 02.03.2023

Praetorianism

Praetorianism is based on the idea that soldiers can intervene in civilian politics. This name was inspired by the emperor's guard known as the Praetorian Guardians in the Roman Empire. The intervention of guards in political processes forms the basis of praetorianism. In summary, praetorianism is the name given to a situation in which soldiers become a political actor through the use of force or threat thereof (Nordlinger, 1977, pp. 2-3).

Among the studies on praetorianism, Nordlinger's (1977) *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments* is one of the most referenced books in the literature. Nordlinger (p. 21) stated that generalizations can be made in order to make sense of soldiers' behavior within the framework of the differences and/or similarities during a coup. Accordingly, praetorian soldiers can be classified as moderators, guardians, and rulers. This typology was basically formed by considering the objectives and levels of intervention.

Praetorian Moderators

Praetorian moderators reflect the lowest profile and least intense form of praetorian intervention. The main instrument praetorian moderators use to shape civil-military relations is repression, because taking power directly is risky and costly according to moderators.

The repression of the existing power can take place in three different phases: low profile, medium profile, and high profile. In this context, the military may first repress the civilian government by threatening a coup. Secondly, the military may replace the current government with another civilian government. Thirdly, the military may take power directly for a limited time (Nordlinger, 1977, p. 23).

The distinguishing aspect of praetorian moderators is the preservation of the status quo. In line with this, praetorian moderators do not desire fundamental changes such as reforming the entire regime or radical changes to the current political regime.

Historical Background: Traces of the May 27 Coup

The process that developed after the May 27 Coup of 1960 had a decisive impact on Turkey's medium-term future up to the September 12 Coup of 1980 (Cizre, 2014, p. 55). The National Unity Committee took power after the May 27 Coup and did not agree on the transition of power to civilians (Karpas, 2015, p. 194). Some of the committee members planned a comprehensive political reformation under

the military administration. This group could be defined as praetorian guardians according to Nordlinger's typology. This group was confronted by a group of praetorian moderators who thought that power should be left to civilian politicians as soon as possible by establishing a tutelage regime. This dichotomy resulted in the elimination of the praetorian guardians. However, the divergence among the soldiers did not end entirely. In the following period, some intervention attempts emerged. In this context, two failed coup attempts occurred in 1962 (February 22) and 1963 (May 21) under the leadership of Talat Aydemir, as well as the Protocol of October 21 that occurred after the 1961 general elections had taken place.

Within the framework of these developments, two inferences can be put forward regarding civil-military relations in Turkey in the 1960s. First, the moderators that prevailed after May 27 were challenged by praetorian guardians on many occasions. Namely, soldiers seeking to overthrow the civilian government worked to form new juntas. Second, despite coming to power in the 1965 and then again in the 1969 elections, the Demirel governments were unable to achieve an independent democratic power due to the military's control over the regime and the threat of a coup. Based on these conclusions, the possibility of a new military intervention in Turkey can be said to have become quite strong in the beginning of the 1970s.

The Road to March 12

The events that paved the way for the March 12 Memorandum of 1971 can be specifically accounted for under five heading: 1) a weakened civil authority, 2) increased political violence, 3) the increased role of soldiers within the regime, 4) the many civil actors who became categorical opponents of the democratic regime, and 5) the growing unrest within the military.

March 12 Memorandum

At the National Security Council meetings held in December 1970 and January 1971, the tension between the government and the military became clear. Expectations of a coup became widespread in public opinion. During this time, a coup attempt occurred on March 9, and its ideological basis was comprised of the idea that radical socioeconomic transformation can only be realized by vigorous forces consisting of intellectuals, students, and soldiers due to capitalism being underdeveloped in Turkey (Akça, 2016, p. 257).

The coup plot was prepared by leftist officers with the support of high-ranking commanders and was planned to be carried out on March 9; however, this attempt

was unsuccessful. The main reason why the coup attempt failed was that it could not get the support of the top-ranking commanders (Atilgan, 2020, pp. 66–67).

In the framework of these developments, that the TAF would intervene in politics at the Extended Command Council meeting to be held on March 10 became clear. Because all the soldiers attending the meeting did not agree on what form the intervention would take, a limited intervention was adopted (Batur, 1985, p. 294). In order to prevent a cleft in the TAF as had occurred in 1960, taking power directly was deemed inappropriate (Akyaz, 2009, p. 323).

Afterward, the chief of the general staff and the force commanders held a separate meeting. They wrote the text of the memorandum stating that if the government did not resign, they would take over the administration by force.

Establishment of the Interim Regime

After delivering the memorandum, the Demirel government presented its resignation to the President. Then the decision was made that the new government would be formed by politicians who were determined by the soldiers and would operate within the framework drawn by the military. Accordingly, although the power in the newly established regime was ostensibly in the hands of civilians, all the decisions and workings of the government would be under the control of military. The new government and governments that followed carried out their duties within this framework until the 1973 elections. This political process has been widely described as an interim regime.

When generally evaluating the governments established during the interim regime, the emphasis on reforms was seen to have gradually decreased. The first Erim government had been established to carry out the reforms in accordance with the March 12 Memorandum but could make no progress on this issue. The importance given to reforms in the second Erim government decreased, and its reformist identity was not given the same prominence as in the first Erim government. During the Melen government (i.e., the third government of the interim regime), the names of the reforms became much less mentioned. In this period, security-oriented policies were at the forefront, not the reforms. Also, the influence the military had over the civilian governments increased with each successive government within the interim regime (Subasi, 2019, p. 58).

During this period, 55 articles of the Constitution were additionally amended to the detriment of freedoms. Likewise, legal arrangements were passed such as

extending detention periods and establishing the State Security Courts (Akça, 2020, p. 108). However, these arrangements did not create the expected impact. The supra-party governments of March 12, 1971 had not been successful in ending the violence completely, just as they were unsuccessful with their reforms. In other words, passing reforms and ensuring public security had been the reasons for the March 12 intervention and were unable to be realized (Akyaz, 2009, pp. 328–330). When generally evaluating the impact of the March 12 Memorandums on civil-military relations in light of these developments, it can be said to have produced two results: the shrinkage of the civilian political space and the expansion of the autonomous structure of the TAF.

Conclusion

The March 12 Coup and the interim regime soldiers can be said to have had the typical features of praetorian moderators as put forth in Nordlinger's typology. A prediction that soldiers would be able to overthrow the government more simply and with no costs compared to taking power directly had facilitated the commanders' decision to take this limited form of intervention. Likewise, political fragmentation among the soldiers and their indecision to take power directly can be counted as other factors affecting the preference for this form of intervention. In this regard, the decision was made to unseat the current government and replace it with a government that had adopted a civilian appearance and a militaristic tutelage.

However, the new and successive governments had failed at passing the reforms and ending political violence. Another objective of the memorandum had additionally been to rein in the politicized soldiers and reconsolidate the chain of command, both of which remained unaccomplished.

Political violence and instability continued throughout the 1970s. The idea of intervening in politics that was present in TAF had been maintained at different levels in these years and eventually led to a new military coup on September 12, 1980. The September 12 Coup was much more comprehensive and long-lasting than the previous two coups. The junta took the unsuccessful consequences of the limited intervention of March 12, 1971 into consideration while shaping their decision about what form of intervention (praetorian guardians) would take place in 1980.

In the final analysis, the March 12 Memorandum and the process of the interim regime indicate that political intervention using non-democratic means does not solve any political problem but can instead lead to worse outcomes such as increased political instability and the occurrence of a new coup d'état.

Kaynakça | References

- Ahmad, F. (2007). *Demokrasi sürecinde Türkiye 1980-1945*. A. Fethi (Çev.), Hil Yayınları.
- Akça, İ. (2016). 12 Mart askeri müdahalesi: İthal ikameci kapitalizm, sınıf dinamikleri ve bürokratik-otoriterizm. M. Ö. Alkan (Ed.), *Osmanlı'dan günümüze darbeler* (ss. 248-268). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akça, İ. (2020). Yetmişli yıllarda hegemonya krizi, ordu ve militarizm. M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li Yılları* (ss. 99-119). İletişim Yayınları.
- Akyaz, D. (2009). *Askeri müdahalelerin orduya etkisi*. İletişim Yayınları.
- Altuğ, K. (1973). *12 Mart ve Nihat Erim olayı*, 7 Gün Yayıncılık.
- Arcayürek, C. (1985). *Demirel dönemi, 12 Mart darbesi: 1965-1971*. Bilgi Yayınevi.
- Atılğan, G. (2020). 12 Mart: Kapanan ve açılan yollar. M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li yılları* (ss. 55-86). İletişim Yayınları.
- Aydemir, T. (2010). *Hatıratım*. Yapı Kredi Yayınları.
- Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2016). *1960'tan günümüze Türkiye tarihi*. İletişim Yayınları.
- Batur, M. (1985). *Anılar ve görüşler: «Üç dönemin perde arkası»*. Milliyet Yayınları.
- Bayramoğlu, A. (2013). Asker ve siyaset. İnel, A. ve Bayramoğlu, A. (Ed.), *Bir zümre, bir parti: Türkiye'de ordu*. İletişim Yayınları.
- Birand, M. A., Dündar, C. & Çaplı, B. (2000). *12 Mart: İhtilalin pençesinde demokrasi*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Cemal, H. (1999). *Kimse kızmazın, kendimi yazdım*. Doğan Kitap.
- Cizre, Ü. (2014). *AP-Ordu ilişkileri: Bir ikilemin anatomisi*. İletişim Yayınları.
- Demir, Y. (2006). Albay Talat Aydemir'in darbe girişimleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(13), ss. 155-171.
- Demirel, T. (2011). *Türkiye'nin uzun on yılı: Demokrat Parti iktidarı ve 27 Mayıs darbesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Demirel, T. (2021). *Adalet Partisi: İdeoloji ve politika*. İletişim Yayınları.
- Duman, M. Z. (2019). Türkiye'de Ordu-siyaset ilişkileri ve askeri darbelerin ideolojik kökenleri. *İnsan ve İnsan*, 6(20), ss. 145-164.
- Gürkan, C. (1986). *12 Mart'a beş kala*. Tekin Yayınevi.
- Hale, W. (1972). Aspects of the Turkish general election of 1969. *Middle Eastern Studies*, 8(3), ss. 393-404.
- Hale, W. (2014). *Türkiye'de Ordu ve siyaset: 1789'dan günümüze*. A. Fethi (Çev.), Alfa Yayınları.
- İnel, A. (2007). Pretoryen devlet ve sahipleri. *Birikim* (Haziran 2007), ss. 17-21.
- İpekçi, A., ve Coşar, Ö. S. (2010). *İhtilalin İcyüzü*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karataş, M. (2019). Türkiye'de asker-sivil ilişkileri bağlamında 12 Mart Muhtırası ve partiler üstü hükümet modeli üzerine bir değerlendirme. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi* 2(3), ss. 69-110.
- Karpat, K. (2015). *Türk siyasi tarihi* (Çev: C. Elitez.). Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2019). *Osmanlı'dan günümüze asker ve siyaset*. Timaş Yayınları.
- Kaya, H. (2014). *Adalet Partisi ve Rağıp Gümüşpala (1961-1965)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Koca, B. (2017). Altmışlı yıllarda Türkiye'de anti-komünizm: Truman Doktrini'nden Komünizmle Mücadele Dernekleri'ne. M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* (ss. 545-570). İletişim Yayınları.
- Koca, S. (2020). Hürriyetten otoriteye: 12 Mart dönemi anayasa değişiklikleri. M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li Yılları* (ss. 87-98). İletişim Yayınları.

- Linz, J. J. (1978). *The breakdown of democratic regimes: Crises, breakdown & reequilibration*. Johns Hopkins University Press.
- Nişanyan, S. (2020). Nişanyan Sözlük. <https://www.nisanyansozluk.com/>
- Nordlinger, E. A. (1977). *Soldiers in politics: military coups and governments*: Prentice Hall.
- Nye, R. P. (1977). Civil-military confrontation in Turkey: the 1973 presidential election. *International journal of Middle East studies*, 8(2), ss. 209-228.
- Önal, T. (12 (2016 Mart Muhtırası: vesayetin pekişmesi ve ara rejim süreci (12 Mart 14-1971 Ekim 1973). *History Studies*, 8 (1), ss. 89-109.
- Özcan, G. (2010). Türkiye'de milli güvenlik kavramının gelişimi. İ. Akça & E. B. Paker B. (Ed), *Türkiye'de Ordu, Devlet ve güvenlik siyaseti* (ss. 307-349). İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Perlmutter, A. (1969). The praetorian state and the praetorian army: Toward a taxonomy of civil-military relations in developing polities. *Comparative Politics*, 1(3).
- Subaşı, E. (2019). Bir yeniden hegemonikleştirme hamlesi olarak 12 Mart döneminde reform siyaseti ve başarısızlığı. *Mülkiye Dergisi*, 43 (1), ss. 27-61.
- Sunay, C. ve Ezgin, E. (2021). 27 Mayıs Darbesinden 12 Mart Muhtırasına gidiş ve sebepleri. *İnsan ve İnsan*, 8 (29) , ss. 65-80 .
- Tachau, F. & Heper, M. (1983). The state, politics, and the military in Turkey. *Comparative Politics*, 16(1), ss. 17-33.
- TBMM, (2012). *Ülkemizde demokrasiye müdahale eden tüm darbe ve muhtıralar ile demokrasiyi işlevsiz kılan diğer bütün girişim ve süreçlerin tüm boyutları ile araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan meclis araştırması komisyonu raporu*. Cilt 1, Ankara.
- TDK. (2011) Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>
- Turgut, H. (1992). *Demirel'in dünyası: cilt. Bir liderin doğuşu (1924-1962). Bir liderin yükselişi (1962-1971)* ABC Ajansı Yayınları.
- TÜİK. (2012). *Milletvekili genel seçimleri 1923-2011*. Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Ulus, Ö. M. (2016). *Türkiye'de sol ve ordu (1960-1971)*. İletişim Yayınları.
- Varel, A. (2020). İsmail Nihat Erim. M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li Yılları* (ss. 121-126). İletişim Yayınları.
- Yetkin, M. (2021). *Meraklısı için darbeler kitabı*. Doğan Kitap.
- Zürcher, E. J. (2018). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. Y. Saner (Çev.), İletişim Yayınları.

Gazeteler

Cumhuriyet (27.03.1971)

Hürriyet (18.03.1971)

Milliyet (17.06.1970)